

Biblioteka
NASLIJEĐE

TIM *press*

Biblioteka

NASLIJEDE

Rob Riemen

Škola života

Naslov izvornika

DE UNIVERSITEIT VAN HET LEVEN

© 2013 Nexus Instituut, Tilburg

© 2013 Rob Riemen

All rights reserved

© za hrvatsko izdanje:

TIM press, Zagreb

Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14;

E-mail: tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-7177-98-0

ROB RIEMEN

Škola života

Razgovori s

Jordijem Savallom – Peterom Mayerom – Louisom Begleyjem – Fridom Mannom
Bernardom Haitinkom – Philippeom de Montebellom – Benedettom Craveri
Simonom Schamom – Avishajem Margalitom – princom el-Hasanom bin Talalom
Nurijom Schoenberg-Nonom – Toddom Gitlinom – Antoniom Damasiom
Russelom Schermanom – Davidom Dubalom – Andréom Schiffrinom
Ismailom Serageldinom – Andreasom Landshoffom – Toonom Riemenom

S nizozemskoga prevela
Snježana Cimić

Zagreb, 2015.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Zahvaljujemo *Dutch Foundation for Literature*
na potpori objavljivanju ove knjige.

SADRŽAJ

Uvodna riječ zahvale	7
Rob Riemen: Škola života	9
Jordi Savall	13
Peter Mayer	25
Louis Begley	33
Frido Mann	39
Bernard Haitink	45
Philippe de Montebello	53
Benedetta Craveri	63
Simon Schama	75
Avishai Margalit	85
Princ el-Hasan bin Talal	95
Nuria Schoenberg-Nono	103
Todd Gitlin	113
Antonio Damasio	123
Russell Sherman	131
David Dubal	137
André Schiffrin	149
Ismail Serageldin	155
Andreas Landshoff	165
Toon Riemen	181
O autoru	189

Da, dragi moj, reče Goethe, sve se svodi na to. Čovjek mora prije svega *biti* nešto, kako bi bio u stanju napraviti nešto.

– Eckermann, *Razgovori s Goetheom*

Čovjek koji nije mogao učiniti da stvari idu dobro, mogao je makar ići. Mogao je prestati sklanjati se od života. Odbaciti rutinu. Živjeti pravu opasnost okolnosti. Bilo je to pitanje dostojanstva.

– William Least Heat-Moon, *Blue Highways. A Journey into America*
(*Plave autoceste. Putovanje u Ameriku*)

Nema strasti u igri na malo – u zadovoljavanju životom manjim od onoga koji si sposoban živjeti.

– Nelson Mandela

Školu života
posvećujem

Margriet
mojoj nerazdvojnoj družici na putu kroz školu života
i najboljoj prodavateljici knjiga u Europi

UVODNA RIJEČ ZAHVALE

Uz 65. izdanje mogega časopisa *Nexus* želim izraziti zahvalnost kolegama iz Nexusovog tima.

Kirsten Walgreen briljantna je žena s jedinstvenim obiljem talenata i golemom snagom volje. Nastanak i opstanak Instituta Nexus sve su samo ne samorazumljivi. Bez Kirsten Institut Nexus nikada ne bi ni nastao, niti se održao.

Ilja Hijink, barem po mom sudu, rođeni je osobni asistent koji se, uz toliko toga drugoga, uvijek pobrine da stignem ondje gdje moram biti u svijetu te da se opet vratim.

Fiona Schouten i Eveline van der Ham moje su neumorne istraživačice koje mi pomažu s mnogim dobrim zamislima. Eveline je transkribirala sve razgovore za *Školu života*, dok se Fiona pobrinula za velik dio prijevoda.

Marcel van den Boogert moj je izvršni urednik i savjetnik. Njegova je zasluga to što su sva *Nexusova* izdanja jednako čitka kao što su i dotjerana.

Sve ono što gore navedeni i niže potpisani ne učine (ili ne mogu učiniti), a što je ključno za poslovanje Instituta Nexus, na siguran i profesionalan način odrade Lucy Vugts i Vera de Laat.

Kolegice i kolege, zahvaljujem, *habe Dank!*

Rob Riemen
osnivač i glavni urednik Nexusa

ROB RIEMEN

Škola života

Još uvijek mi je pred očima moja majka dok s ponosnim osmijehom na umornome licu u zadnjoj godini svojega života odgovara na pitanje svojih unuka koji po prvi puta kreću u školu i zanima ih kakvu je školu pohađala njihova baka: „Moja je škola bila škola života.“

Majčinu mladost obilježio je japanski logor u Nizozemskoj Indiji. Nakon što ga je preživjela, morala je početi zarađivati za život. A onda je sreća mojega oca i za nju su počele godine majčinstva.

Premda nije imala priliku studirati, ovoj inteligentnoj ženi nitko nije mogao oduzeti želju za znanjem. U večernjim satima, kada bi u kući bogatoj djecom zavladao mir, odlazila je na tečajeve. Kasnije je pohađala i pučko sveučilište. Pretplatila se na ukoričeni časopis AO koji je na sažet i jasan način obrađivao aktualne teme, a kada bi ga pročitala, prosljedila bi ga djeci uz napomenu: „Važno je razvijati se.“ Iz istoga je razloga redovito odlazila u seosku knjižnicu te u knjižaru u gradu.

U *Golemu*, neobičnom romanu Gustava Meyrinka iz 1915. godine nailazimo na sljedeće zanimljivo zapažanje: „Kad dođe znanje, dođe i sjećanje. Znanje i sjećanje su jedno te isto.“

Znanje, znanje o vlastitome životu, doista se hrani sjećanjem. Sada vrlo dobro znam da je moja ljubav prema knjizi i svijetu knjiga neraskidivo povezana s mojim sjećanjem na strahopoštovanje koje sam kao dijete primjećivao kod majke kada bismo zajedno bili u knjižari. Premda takvih knjižara gotovo više i nema, nekoć su postojale i u njima je vladao nepomućeni mir. Vlasnik bi osobno bio ondje, a prodavači knjiga bili su načitani i strašću prožeti ljudi koji su posjetiteljima pomagali pri otkrivanju i kupnji svih tih knjiga čije postojanje potonji nisu ni slutili. Bio sam još premlad da bih mogao pojmiti kakva su sve književna i intelektualna bogatstva bila sabrana u tim lijepim drvenim ormarima za knjige. Međutim, iz majčinoga ponašanja i opaski shvatio sam da su knjige nešto vrlo posebno i dragocjeno jer u njima pronalazimo *znanje*.

U mojemu je sjećanju duboko ukorijenjeno i poimanje da je posjedovanje knjiga nemjerljivo vrednije od posjedovanja novca, da je u uljudenom društvu prava knjižara važnija od banke.

Isto tako nikada neću zaboraviti ni koliko je moja majka „školu“ i „studiranje“ smatrala posebnom povlasticom, na kojoj bi čovjek trebao biti „zahvalan“: „Smiješ ići u školu, *dobiješ* priliku za studiranje.“ Ona nije imala tu mogućnost pa se tim više trudila svojoj djeci omogućiti da uče i da se školuju kako bi razvili svoje talente.

No koliko god je svijet knjiga i obrazovanje poimala važnim, to ipak nije bila „škola života“ koju je ona završila. Bila je uvjerena da je upravo ta škola ne samo najteža, nego i najvažnija. Jer premda u njoj ne predaju sveučilišni profesori i ne možeš steći „erudiciju“, omogućuje ti da postaneš *mudar*. Jer, znanje koje ti nudi škola života ne može ti pružiti nijedna obrazovna ustanova: iskustvo, životno iskustvo. A bez životnoga iskustva nema ni životne mudrosti.

Moja je majka bila još mlada, premlada, kada je naučila što to znači biti zatočen i gladovati te koliko ljudi mogu biti okrutni. No istodobno je na neki način naučila i kako uvijek zadržati povjerenje i nikada se ne prepuštati fatalizmu ili pesimizmu. Na vlastitoj je koži iskusila da život nikada nije lišen tragičnih događaja i nedaća, ali isto tako i da je mrzovolja oblik razmaženog ponašanja te da valja uživati u ljepoti koju nam život pruža, pa makar to bilo i u najjednostavnijim oblicima: sunčan dan, stručak cvijeća, lijepa glazba, srdačan pozdrav, ugodno druženje koje nam se nudi. Iskusila je da su promjene dio života i da ih se ne trebamo bojati. Da uvijek valja iskoristiti prilike za razvijanje vlastitih talenata i da sloboda započinje sa samopouzdanjem. Svoju je djecu učila i da život nikada nije lagan te da nastojanje da ga učinimo lagodnim nije samo oblik lijenosti, nego ponajprije gluposti. Jer umijeće življenja nije u izbjegavanju teškoća, nego u njihovom savladavanju ustrajnošću i neodustajanjem. Život je naposljetku, unatoč svemu, velika pustolovina s bezbrojnim mogućnostima koje čovjek treba prigrliti i to poduzimajući, putujući svijetom, prihvaćajući rizike i znajući da je samopouzdanje jedino stvarno pouzdanje.

Sve što je moja majka naučila u školi života doseglo je vrhunac u jednoj jedinoj životnoj lekciji, a koju je željela prenijeti i svojoj djeci. Nikada nije pričala o njoj, ali ju je nama pokazivala cijelim svojim načinom života: sve što je živo je dar, voli život.

Zacijelo nije slučaj da moj vlastiti *pädagogische Provinz* (Goetheov neprevediv izraz u njegovom romanu *Naukovanje Wilhelma Meistera*) sačinjavaju uglavnom filozofi, pisci i umjetnici čiji je ideal znanje, slično

idealu moje majke. (Premda je ona bila sve samo ne intelektualka, nika-
da se nije upuštala u filozofiju jer je to, govoreći bi, „preteško za mene“
i uvijek se vodila vlastitom intuicijom.)

I Sokrat je smatrao da je sam život kamen kušac svega znanja i nije
puno držao do praznoglave erudicije Eutidema koji je doista mislio da
je, budući da je pročitao sve knjige, pogodan za vođenje grada-države
Atene. S neprikrivenom ironijom Sokrat ne može propustiti da ga ne
upita: „Čak i ako si pročitao sve knjige, ali ne poznaješ sebe samoga,
što onda znaš? Čak i ako raspolazeš svom erudicijom, ali ne poznaješ
ljude, što onda zapravo možeš?“

Montaigne svoja opsežna promišljanja o sudbini ljudskog postojanja
zaključuje detaljnom esejom o... iskustvu!

Nietzsche je već zarana u životu osjećao veliku skepsu prema aka-
demskom životu. Dok je u Leipzigu studirao filologiju i po tko zna koji
put bio suočen s duhovnom uskogrudnošću svijeta učenih ljudi, napisao
je svojemu prijatelju Carlu von Gersdorffu: „Ukratko, dragi prijatelju,
čovjek ne može dovoljno samostalno kročiti svojim putem. Istina rijetko
stanuje ondje gdje joj je čovjek izgradio hram i posvetio svećenike.“

Kad je Vincentu van Goghu sestra priopćila da želi napisati knjigu i
da upravo zbog toga želi studirati, on joj odgovara: „Ponajprije smatram
vrlo zabrinjavajućim što misliš kako moraš studirati da bi mogla pisati.
Ne, moja najdraža sestrice, nauči plesati ili se zaljubi u jednoga ili više
javnobilježničkih službenika, časnika, a na koncu, ako to nije moguće,
onda radije, puno radije, napravi nekoliko ludosti nego da upišeš studij
nizozemskoga, koji ne služi gotovo ničemu osim da otupi čovjeka, a o
tome, dakle, ne želim ni čuti.“

A Kavafisova pjesma „Itaka“ nije ništa drugo nego predivna evoka-
cija života kao putovanja:

*Kad kreneš na put prema Itaci,
poželi da dug to bude put,
pun pustolovina, pun spoznaja.
[...]*

*Uvijek na umu imaj Itaku.
Stići tamo tvoja je sudbina.
Ali ne požuruj nikako putovanje.
Bolje je da mnogo godina traje;
i da kao starac pristaneš na otok,
bogat onime što si na putu stekao,
ne očekujući da Itaka bogatstva ti dade.*

Itaka ti je dala lijepo putovanje.

Bez nje ne bi krenuo na put.

Ništa ti više ona nema dati.

[...]

(Konstantin Kavafis: *Izabrane pjesme*, preveli Vesna Cvjetković Kurelec i Tonko Maroević, Durieux, Zagreb, 1998., str. 39. i 41.)

Za 65. izdanje *Nexusa* razgovarao sam s prijateljima koji su već prevalili dug životni put. Riječ je o izdavačima, glazbenicima, piscima, filozofima, znanstvenicima i jednom sindikalistu. Ljudima s intelektualnim, političkim ili umjetničkim žarom, katkada dobro obrazovanima, katkada samoukima, koji su svoje iznimne talente uspjeli razviti do te mjere da su njima stekli slavu. No za razliku od brojnih eseja koji su od 1991. objavljeni u šezdeset i četiri izdanja *Nexusa* i koji nude kulturno-filozofsko znanje, *Nexus 65* posvećen je onome što je moja majka nazivala „školom života“. Iz toga sam razloga zamolio stare prijatelje: pričaj mi o svojem životu! Čemu te život naučio?

U današnjem vremenu, kojim tako snažno dominiraju obožavanje mladosti i vječnoga ostajanja mladim, znanstveno znanje, informacije i tehnologija, neka ovih devetnaest životnih priča koje sam zabilježio budu oda starosti, životnome iskustvu, životnoj mudrosti i ljubavi prema životu.

JORDI SAVALL

Jordi Savall se godine 1991. proslavio preko noći zahvaljujući svojoj glazbi u filmu Sva jutra ovoga svijeta. Film je snimljen prema istoimenom romanu Pascala Quignarda, u kojem je riječ o skladatelju i gambistu Gospodinu de Sainte-Colombeu, koji se nakon prerane smrti voljene supruge povlači od svijeta i potpuno posvećuje glazbi te i svoje dvije mlade kćeri uči svirati violu da gamba. Njoj u spomen sklada Grobnicu žalosti i svaki put kad usamljen u kolibi pored kuće zasniva tu glazbu, pred njim se pojavljuje preminula supruga. I premda je ne može dotaknuti, ona je tu i čak može govoriti.

Marin Marais je mlad i ambiciozan glazbenik koji bi želio postati njegovim učenikom. No Gospodin de Sainte-Colombe ga odbija zbog sumnje da je glazba mladiću samo sredstvo da se sviđi svijetu i tako postane slavan, i da ne shvaća da je „glazba tu naprosto da bi govorila o onome o čemu riječi ne mogu govoriti“. Godinama poslije, kada je Marin Marais, kako sam za sebe kaže, „čovjek koji se kloni palača i traži glazbu“, Gospodin de Sainte-Colombe donosi odluku da glazbu koju je skladao, a kojom svoju umrlu ljubav može dozvati u život, ne ponese sa sobom u grob, nego da je preda Marinu Maraisu.

Za golem uspjeh filma u velikoj je mjeri zaslužna emotivna snaga Savallove izvedbe, koji se u mnogočemu mogao poistovjetiti sa životnim stavovima Gospodina de Sainte-Colombea. Jordi Savall, rođen 1941. u okolici Barcelone, također je netko tko svojim nenadmašnim glazbenim darom nastoji humanizirati nehumani svijet jer poput Dostojevskog vjeruje da ljepota može spasiti svijet. Europski humanist, to je Jordi Savall. Vjerojatno jedan od posljednjih, a nedvojbeno jedan od rijetkih.

Savall je jednom davno pročitao tekst u knjizi Eliasa Canettija Provincija ljudi. Zapisi 1942. – 1972. koji će poslije preuzeti za svoj životni moto:

Sama je glazba već najbolja utjeha, jer ne stvara nove riječi. Čak i kada počiva na riječima, prevladava njezina vlastita magija i gasi se opasnost riječi. No najčišća je kada svira sama za sebe. Čovjek joj bezuvjetno vjeruje, jer njezino obećanje pripada u osjećaje. Njezin je soršetak slobodniji od svega drugoga što se na svijetu čini mogućim, i u toj slobodi je izbačljeno. Što Zemlja postaje gušće naseljenom, a

ustroj prošlosti mehaničkiji, to glazba mora postati neizostavnijom. Dolazi vrijeme u kojem će čovjek još samo zahvaljujući njoj uspijevati izbjeći gusto tkanu mrežu funkcija, a njezino časno održavanje kao moćnoga i na utjecaje otpornoga spremišta slobode valja smatrati najvažnijim zadatkom budućega duhovnog života. Glazba je istinski živa povijest čovječanstva, od koje inače posjedujemo još samo mrtve dijelove. Čovjek ne treba crpiti iz nje, jer ona je uvijek prisutna u nama, dovoljno je samo slušati, jer inače čovjek uzalud uči.

Savall je prigrlio ovu misao da je glazba istinski živa povijest čovječanstva te je zajedno sa suprugom Montserrat Figueras, preminulom 2011. godine, osnovao tri ansambla i vlastitu glazbenu izdavačku kuću (Alia Vox) kako bi predstavio i prenio golemo bogatstvo još uvijek nepoznatih glazbenih dobara mediteranske civilizacije (židovske, arapske, europske). No nisu se ograničili isključivo na glazbu. Izdali su i prekrasne CD-knjige o Erazmu i njegovom humanizmu, o Kolumbu i izgubljenim judaističkim, kršćanskim i islamskim kulturama, o miru i o dinastiji Borgia. Povrh toga, njegov se cjelokupan glazbeni opus, od renesansne glazbe do Haydna i Mozarta, sastoji od snimaka popraćenih knjižicama s potankim objašnjenjima te ogleđima, između ostalih i onima Joséa Saramaga. Sve to kako bi slušatelji glazbu mogli smjestiti u vremenski okvir i kako bi upoznali njezin širi kulturni kontekst (nexus). No ideal znanja nije jedini kojemu Savall stremlji. Srž njegova humanizma je otpor prema svakom obliku fanatizma i nacionalizma.

Sreo sam ga tek dvadeset i dvoje godine nakon što sam ga prvi puta čuo kako svira. Ispalo je da nam obojici najbolje odgovara da se nađemo u samostanu Poblet, nedaleko od Barcelone. Te je večeri ondje trebao održati prvi u nizu koncerata. Moji španjolski izdavači, Montse Ingla i Toni Munné, koji su i organizirali moj susret sa Savallom, odvezli su me do tog čuvenog cistercitskog samostana s početka dvanaestog stoljeća. Na putu prema samostanu prošli smo kraj planine Montserrat na kojoj se, prema legendi, nalazi gral s posljednje večere. Uranili smo te nam je prior ponudio da nas povede u razgledavanje. Prilično je mlad, po mojoj procjeni nema četrdeset godina, i pitam ga kako je dospio u ovaj samostan. Odgovor je zanimljiv, kaže mi da je prvo diplomirao kvantnu mehaniku i tek onda je odlučio posvetiti život Bogu. Začudo ga pitam kako je to dvoje povezano. Pruža mi iznenađujuće objašnjenje kako je oboje utemeljeno na načelu nesigurnosti. Uto začujem neobičan, no stvaran zvuk u stoljećima starim samostanskim zidinama. U vrtu, okruženom arkadama, samostan krase golema fontana koja, prema priorovim riječima, simbolizira vodu koja vječito daruje život. Na to pomislim kako zapravo i priliči da u ovome okružju razgovaram s Jordijem Savallom. Jer nekoć su samostani, kao i sveučilišta, bili duhovni stupovi europske uljudbe, a ono što Savall želi prenijeti svojom glazbom nije puno drukčije od onoga što simbolizira fontana u samostanskom vrtu.

Moj otac mi je uvijek pružao veliku potporu. Znao je da mi je glazba strast. Njegov je život bio vrlo težak. Bio je republikanac koji se kao vojnik borio protiv Franca, kada je i teško ranjen. Oporavljao se u bolnici u Barceloni gdje je upoznao moju majku. Nakon rata je i ostao ondje jer bi ga u vlastitome kraju, Valenciji, proganjali poput štakora. Bio je to život u siromaštvu jer nismo imali ništa i živjeli smo vrlo skromno. Otac je počeo obnavljati madrace i vikendom bih mu i ja u tome pomagao. Ušli bismo u kuću, uzeli stare madrace, otvorili ih i ispunili svježom piljevinom. Tako je otac ipak imao posao. Čovjek koji je u bolnici ležao do njega bio je satnik u Francovoj vojsci, no unatoč tome postali su dobri prijatelji. Taj je čovjek bio sudac, a kako je moj otac nekoć studirao pravo, ponudio mu je posao svojega tajnika. No, od plaće koju je zarađivao jedva se moglo živjeti.

Ako sam išta naučio od oca, onda je to da uvijek moraš ostati vjeran vlastitim idealima i da ništa nije važnije od dobrog kontakta među ljudima. Uvijek je bio spreman pomoći drugima kojima je bilo teško, bio je doista vrlo human čovjek. Sjećam se kako je uvijek nešto radio u svojem malome gradskom vrtu u predgrađu i da su mu brojni beskućnici pritom pomagali. Rano ujutro, prije nego što bih ja otišao u školu, on bi već radio ondje, a kada bi se s hrpom povrća vraćao kući i sam bi izgledao kao beskućnik. Još uvijek se sjećam kako bih putem u školu prešao na drugu stranu ulice jer nisam htio da me povezuju s takvim klošarom. Takvo ga je moje ponašanje iskreno čudilo jer je on sam bio slobodan od konvencija, slobodan od svega, uvijek vjeran svojim zamislama i sebi samome takvome kakav jest. To je vrlo važna lekcija koju sam naučio od svojega oca.

Iako je moj otac bio agnostik, poslao me u katoličku školu jer je bila najbolja. U drugim je školama bilo previše Francovih pristaša. Prvog školskog dana, bilo je to 1947., otkrio sam da se u devet sati ujutro služi misa, s malim vokalnim ansamblom. Ta me glazba duboko ganula. Istoga mi je dana bilo jasno da su misa u crkvi i školski odmor predstavljali dva najbolja trenutka u mojem školskome danu. Drugog sam dana pristupio dirigentu zbora i rekao mu: „I ja želim pjevati.“ Morao sam mu pokazati kako pjevam i tako sam dospio u zbor. To je u velikoj mjeri obilježilo moju mladost.

S dvanaest godina sam se teško razbolio, dobio sam tifus. Tri mjeseca sam lebdio između života i smrti jer nitko nije znao što mi je zapravo. Kada su konačno shvatili, bilo je već prilično kasno jer sam mjesec dana imao vrućicu i nisam jeo. Nakon toga sam se dva mjeseca morao

oporavljati. Za to sam vrijeme puno čitao, no još više sam slušao glazbu na radiju. A sva mi je glazba koju sam slušao poticala maštu i počeo sam si predočavati život s glazbom. Jedne večeri oko osam sati došao sam na konzervatorij gdje su gradski vokalni ansambl i gudački kvartet održavali probu za izvedbu Mozartovog *Requiem*a. Odslušao sam cijelu probu i u deset sati sam bio toliko pod dojmom snage te glazbe da sam izašao van i sat vremena lutao ulicama misleći: koja nevjerojatno lijepa glazba. U tome sam trenutku odlučio da ću studirati violončelo.

Nisam završio srednju školu. Bio sam previše loš učenik. Otac mi je potom sredio poslić u tvornici u kojoj je radio njegov prijatelj. No taj mi prijatelj nije smio previše olakšavati život. Bila je to tvornica odjeće u kojoj su se, između ostalog, strojno izrađivali džemperi. Prvo sam bio zadužen za podmazivanje strojeva, no ubrzo sam dobio i druge zadatke. Bila je to dobra škola jer sam bio odgovoran za gotovo sve. Naučio sam upravljati sustavom, prodavati, organizirati stvari i kako dati svoj doprinos. Doista poučno iskustvo.

No nastavio sam svirati violončelo. Svakoga sam dana vježbao. Sat vremena prije polaska na posao te poslijepodne. Šest sati na dan. Imao sam i poduke, jednom mjesečno. Moj profesor je bio dobar prijatelj Pabla Casalsa. Njegove su mi lekcije uvijek bile pravo otkriće. To mi je bilo predivno iskustvo, premda sam još uvijek učio tek osnovne elemente. Primjerice, rekao bi mi da odsviram Bachovu suitu. Potom bi uzeo Bachovu kantatu i rekao: „Vidi, Jordi, ovaj se element nalazi i u ovoj kantati, kao i ovo harmoniziranje, a ovaj tekst je iz Mateja. Promisli o tomu.“ Dakle, nisam dobivao samo lekcije iz violončela nego i nastavu iz glazbenog promišljanja. Razgovarali smo o vibratu, o tome kako sve zvuči. Puno sam naučio iz toga. Na svakoj bih lekciji dobio toliko informacija da sam slobodno mjesec dana samostalno mogao razvijati sve te ideje. A onda bi mi sljedeći puta rekao: „Ovako moraš držati prste, ovo ne smiješ raditi, ne trebaš sve to raditi, ovako nije dobro.“ Smio sam ići s njime u Prades, na festival Pabla Casalsa, gdje sam bio tri ljeta zaredom. Putovali bismo onamo učiteljevim autom, ali bez violončela. Bilo je prekrasno iskustvo nazočiti Casalsovim probama. Mogao si vidjeti kako taj stari čovjek uspijeva projicirati svoju glazbenu emociju, kako cijelim svojim bićem izvodi glazbu. Srž Casallove osobnosti bila je njegova sposobnost pretvaranja glazbene fantazije u čistu emociju i čistu projekciju zvuka, u fraziranje koje te kao slušatelja na neki način vrlo duboko dirne. Jednom sam gledao Casalsa kako svira s Oistrachom i nekoliko puta s drugim glazbenicima. On je bio najstariji, no nijedan od njih nije isijavao toliko glazbene energije poput njega. Za mene je bilo pravo otkriće vidjeti koliko je

važno da čovjek komunicira. Svatko ima emocije, no stvar je u tome kako ih komuniciraš.

U vrijeme kada sam bio teško bolestan i oporavljao se od tifusa probudila se i moja ljubav prema književnosti. Ovdje u Kataloniji na moj je imendan, 23. travnja, odnosno na Sv. Jurja, Dan knjige i običaj je da se toga dana daruje knjiga ili dobije novac za kupnju knjige. Tom sam prigodom na dar dobio cjelokupno izdanje Tolstoja, a sljedeće godine sabrana djela Dostojevskog. Na temelju svijeta koji su mi Dostojevski i Tolstoj otkrili u svojim romanima, izgradio sam snažan osjećaj za čovječnost i tragičnost ljudskog postojanja. Tih smo godina u gradu okupili mali klub prijatelja kojem je na čelu bio svećenik – ne znam više točno je li bio svećenik ili komunist, a možda i oboje – i svakoga smo vikenda pod njegovim vodstvom prevodili Marcusea, no isto tako i ranu grčku poeziju, objavljujući to u maloj nakladi. Knjige o komunizmu, humanizmu i slično. Tada sam već bio napisao nešto o glazbi. Okupljali smo se svake subote u devet sati navečer i ostajali do šest ujutro. Na taj sam način razvio široke intelektualne interese.

Kad mi je bilo četrnaest ili petnaest godina u jednome sam trenutku shvatio što me to silno ljuti. U mojemu gradu, ako si dolazio iz dobrostojeće obitelji, išao bi u srednju školu, maturirao i potom bi upisao sveučilišni studij. No ako si dolazio iz siromašne obitelji, kao što je to bio moj slučaj, išao bi u trgovačku školu gdje bi se osposobljavao za posao u tvornici ili banci – ali ne i za sveučilište. Život bi ti bio potpuno određen. Zato ne volim sustave, kao ni pomisao ne biti slobodan. Sviranje violončela je za mene bio način da se pobunim i tako budem slobodan. Svirajući violončelo otkrio sam po prvi puta u životu da već i ako sâm studiram i naporno radim, mogu proizvesti lijep zvuk.

Žudnja za slobodom postala je moj najvažniji životni zahtjev: morao sam voditi vlastiti život, i vodit ću ga. Kad sam završio studij, svi su mi govorili: sada možeš svirati u orkestru i zaraditi novac. Moji su prijatelji svirali u orkestrima u Beču i u drugim mjestima. No ja sam rekao: ne, radije ću biti slobodan pa ću vidjeti kako dalje.

U ljeto 1964., kada sam nakon devet godina diplomirao na konzervatoriju, otišao sam na ljetni tečaj u Santiago de Compostella. Prije toga sam namjeravao sudjelovati na natjecanju za čeliste Gaspar Cassado gdje sam bio pozvan na audiciju. Međutim, postojao je problem: svirao sam staru španjolsku glazbu i želio sam je izvesti zajedno s čembalistom, a to nije bilo dopušteno. Otkazao sam svoj nastup jer sam smatrao da se glazba iz šesnaestoga stoljeća ne može svirati na suvremenom glasoviru. Bio sam čvrsto uvjeren u to. Umjesto toga otišao sam na

satove kod čembalista Rafaela Puyane koji je nekoć studirao kod Wande Landowske, a koja je pak bila Tolstojeva prijateljica. Vodio sam divne razgovore s njime o Wandi Landowskoj i o tome što mu je bila ispričala o Tolstoju. No dobro, na kraju tečaja mi je rekao: „Ali, Jordi, zašto glazbu za violu da gamba sviraš na violončelu?“ „Odlično zvuči“, odgovorio sam mu. Na to je dodao: „Možda bi jednom trebao vidjeti što se događa kada tu glazbu izvodiš na violi da gamba.“ I tako sam zabilježio u rokovnik: „potražiti violu da gamba.“ Kada sam se vratio u svoj stan u Barceloni, vidio sam da me je netko zvao. Uzvratio sam poziv i osoba s kojom sam razgovarao me upitala: „Jordi Savall, bi li ti htio svirati violu da gamba?“ I to dok sam gledao bilješku u svom rokovniku! Do toga je došlo tako što je Montserrat Figueras, koja će poslije postati mojom ženom i glazbenom partnericom, kod mene pohađala lekcije violončela. Pjevala je u ansamblu za staru glazbu i jednoga je dana dirigent ansambla rekao: „Treba nam dobar profesionalni gambist.“ Na to je Montserrat rekla: „Poznajem mladog čelista koji jako lijepo svira Bacha. Možda bi bio zainteresiran.“ Bio je to sretan stjecaj okolnosti. Pozvali su me, dali mi violu da gamba i tako sam počeo kao autodidakt. Sljedeće godine sam bio u Parizu i ondje sam otkrio najraznoražniju glazbu za violu da gamba: pet knjiga Marina Maraisa, Françoisa Couperina, Sainte-Colombea, Antoineta Forqueraya, prekrile su velik stol, sve sama nevjerojatna glazba. Pomislio sam: kako to da ova glazba nije poznatija? Tako je lijepa, svatko bi je trebao moći čuti. I tako sam odlučio prestati s violončelom i u potpunosti se prebaciti na violu da gamba.

U međuvremenu sam donio još jednu odluku. Naime, u vrijeme dok sam još išao na satove u Barceloni, gotovo smo svaki tjedan prosvjedovali protiv Franca. U određenom trenutku sam shvatio da moram izabrati: ili ću se u potpunosti posvetiti politici ili ću se u potpunosti posvetiti glazbi. Izabrao sam glazbu. Ovdje u Španjolskoj i glazba je bila nešto čime si pomalo mogao promijeniti život. Budući da je režim toliko toga određivao, želeći sve obuhvatiti propisima, stjecao si neovisnost čim bi se bavio nečime što je odudaralo od toga. Primjerice glazbom, ili onime što smo radili u našem klubu prijatelja, zajedničkim čitanjem i prevođenjem knjiga. I na taj smo način postajali neovisni od društva u kojem smo morali živjeti. Sloboda, naime, nije samo pitanje „slamanja oružja“. Kao što je rekao Mandela, sloboda je i živjeti na način da poštujuemo i razvijamo slobodu drugih. Moji prijatelji i ja odlučili smo živjeti prema načelu: mi smo drukčiji od vas i nismo ovisni o vama, donosimo vlastite odluke i ne ovisimo o vašem novcu. Nakon studija u Barceloni posrećilo mi se da dobijem stipendiju od jedne zaklade i odem dalje studirati u Švicarsku, na glazbenu akademiju Schola Cantorum

Basiliensis. U tome je trenutku započeo moj doista neovisan život. Po svršetku školovanja u Baselu još sam neko vrijeme davao lekcije, no od 1970. godine živio sam od koncertnih nastupa. Svirao sam u neovisnom ansamblu iz Züricha, Ricercare-Esemble Michela Pigueta. Nakon toga sam se na poziv pridružio ansamblu Gustava Leonhardta, Le Petite Bande, u kojem sam svirao zajedno s Annerom Bijlsmom i Wielandom Kuijkenom. U to sam vrijeme svirao i u orkestru The English Concert Trevora Pinnocka. No četiri godine poslije, dakle 1974., odlučio sam sa svojom ženom Montserrat osnovati vlastiti ansambl, Hesperion. Prestao sam s gostujućim nastupima jer sam se morao u potpunosti posvetiti stvaranju našeg vlastitog ansambla. To mi je bilo potrebno kako bih zadržao neovisnost mišljenja, kako bih mogao činiti ono što volim i raditi što manje kompromisa. Za umjetnika je to esencijalno.

Prošao sam posebnu životnu školu u kojoj sam puno naučio. Nažalost, današnje obrazovanje jedva da još poklanja pozornost onome što istinski vrijedi. Izgubili smo neke osnovne stvari – mogućnost učenja iz životnog iskustva koje stječeš zahvaljujući međuljudskim odnosima i sposobnost da se nosimo s udarcima u životu. Našli smo se u svijetu u kojem je sve unaprijed programirano. Ljudima se nameću najraznornije sugestije i stvari, a ostaje malo prostora za maštu. Četrdesetih i pedesetih godina nismo imali ništa, pa ako si se htio igrati, morao si izmisliti vlastite igračke. Ako si htio nešto raditi, morao si sve sam izumiti. Po meni je to iskustvo koje snažno oblikuje. Umjetnost potiče razvoj mašte koja danas, sa svim tim igrama i videoklipovima, više ne može postojati. Ne postoji više ni glazbeno obrazovanje, ni pozornost za lijepo. Mlade se ljude još samo uvježbava da budu *učinkoviti*, *produktivni* i da čine nešto *korisno*. No to su sve besmislice! Trebaš činiti ono što ti je strast, što ti životu daje smisao. U tom slučaju uživaš u poslu i dobivaš više energije nego što si je uložio. Činjenica da otkrivam iznimno fascinantne stare, zaboravljene skladbe može me ispuniti velikom srećom. No najveće zadovoljstvo donosi mi činjenica da na svakom koncertu i sa svakom snimkom dopirem do ljudi i činim im život podnošljivijim. Glazba ih dirne i na taj se način promijeni nešto u njihovom životu. Možda to zvuči pretenciozno, no svakoga puta to iznova vidim. A ako možeš promijeniti život jednoga čovjeka, to već daje smisao onome što činiš. Često se događa da mi ljudi priđu poslije koncerta i kažu: „Slušao sam vas prošle godine i nakon toga sam promijenio nešto u svom životu jer sam uvidio određene stvari. Sada i ja sviram i već sam otkrio i iskusio to i to...” Ljepota, iskustvo ljepote utječe na ljude. Kič nastoji iznenaditi, ljepota ne iznenađuje, nego dirne ljude. Već je Couperin rekao: „*J'aime*

mieux ce qui me touche que ce qui me surprend.“ (Izabirem ono što me dirne nad onim što me iznenadi.) Po meni, možeš se snaći s malo stvari, ali ne možeš živjeti bez mira u srcu, a jedini način da pronađeš mir u srcu je ljubavljju ili glazbom. Glazbom, jer je glazba lijek za srce. To je ujedno i razlog zašto je tako važna tradicionalna glazba, poput sefardskih, pučkih pjesama. Te se sefardske pjesme prenose od petnaestog stoljeća do dan-danas. Jer kada se sefardska obitelj seli kako bi negdje drugdje zasnovala novi život, težak i tragičan, što čini? Svi zajedno zapjevaju. U tom trenutku zajedničke pjesme ponovno pronalaze mir i nadu. A njih dalje prenose jedni drugima. Glazba je najesencijalniji oblik međuljudske komunikacije. Jedna se duša obraća drugoj. I dakako, svaki čovjek ima dušu jer duša nije ništa drugo nego osjećaj, a svaki čovjek osjeća. To moraš zaštititi! Jer tko se boji emocija, tko isključi vlastite osjećaje, ubija nešto u samome sebi.

U fazama sam osvješćivao duhovno značenje glazbe. Prvo takvo iskustvo imao sam u razdoblju dok sam još pjevao u školskome zboru. Sve dok sam pjevao, bio sam najsretnije biće na kugli zemaljskoj, a vraćajući se kući mislio bih: to je moj oslonac. U našoj je kući katkada bilo dramatično jer je otac previše pio, što je moju majku silno žalostilo. Kao dijete čuo bih oca kako se navečer pijan vraća kući i viče da će je ostaviti, a ona bi se rastužila i rasplakala. A ja bih mislio: nemoj plakati, molim te. Katkada bih ležao u krevetu i mislio: ja se nikada neću oženiti jer ne želim da moja djeca prolaze takve užasne patnje. To je bio razlog da sam se prilično kasno upustio u veze. Uglavnom, bio sam sretan kada bih u školi opet mogao pjevati jer bih pjevajući zaboravio sve drugo. Kada bih pjevao, bio bih u sasvim drukčijemu svijetu. I to je bio jedan od razloga zašto sam izabrao violu da gamba, instrument i glazba činili su mi se tako drukčijim i posebnim, lijepim i ekspresivnim. Ta odluka nije bila bez rizika jer u početku nisam mogao živjeti od toga. No puno godina poslije, kada sam snimio glazbu za film *Sva jutra ovoga svijeta*, jedna mi je stvar postala jasnom. Bila je to intenzivno tužna i melankolična glazba, ne baš ekstrovertna, kojom sam dopro do milijuna mladih ljudi. O tome sam pričao s mnogim mladima u Hong Kongu, Sydneyju, New Yorku i Parizu. Ono što ih je toliko ganulo bio je lijep, jednostavan, skladan zvuk, koji je bio opušten, ali i ekspresivan.

Sramotno je što nemamo bolje glazbeno obrazovanje, no ono zapravo treba početi već u obitelji. Ako kao dijete ne čuješ uspavanke te i sam ne pjevaš, glazbeno obrazovanje nije dostatno. Njegove osnove morale bi biti postavljene u obitelji. Toga više nema jer ljudi ne shvaćaju koliko je to važno. Nudi nam se milijun nepotrebnih stvari, no one doista bitne smo zaboravili.